

ЮЛИЯ СТЕФАНОВА
АНГЛИЯ НА ДЕФО И ДЕФО НА
АНГЛИЯ

chitanka.info

Даниел Дефо се ражда през 1660 г. На седми май същата година веселият крал — заточеник Чарлс II се завръща от Франция при своите поданици, за да възстанови временно обезглавената монархическа традиция. От Ламанша до Лондон тържествената процесия се движи по пътища, застлани с рози, а столицата я посреща с лумтящи огънове, едновременно празнични и призрачни. Защото по много видими и още невидими белези короната е куха и първоначалният изблик на ентузиазъм скоро ще се трансформира в една борба, която окончателно ще ликвидира злощастните Стюарти. Върху тях като че ли лежи проклятието на мрачна историческа безпрецедентност. След дълъг и неразрешим конфликт между Чарлс I и парламента избухва гражданска война (1643–1647), в която кралят губи последователно позициите си, здравомислието си и накрая главата си. Изтощен и отчаян, той се оттегля в лагера на шотландците, които го продават на англичаните за четиристотин хиляди лири стерлинги, а „Независимите“ парламентаристи на Кромуел го пращат на ешафода. Това става за първи път в британската история.

Не по-малко безпрецедентна е и самата Реставрация със сина Чарлс II. За първи път не кралят свиква своя парламент, а парламентът привиква своя крал, който дотогава скита из Париж и Брюксел, свит в опърпаното си наметало, изпод което се подава тояга срещу нахални кредитори. Той вече не е крал „по божествено право“, а по обществено споразумение или по-точно благоволение и отсега нататък неговата власт ще се крепи върху способността му да лавира между търговци и банкери — преобладаващото мнозинство в новия парламент. По време на двадесет и пет годишното му управление страната води доста несигурно съществуване: тайни прокатолически и явни антикатолически настроения, които предизвикват чести публични екзекуции и заговори; чумата през 1665 г., за която Дефо ще говори, сякаш че е бил там; големият пожар в Лондон, който пак се приписва на католици; преследвания на виги^[1], които се мъчат да осуетят намеренията на Йоркския херцог да наследи трона на брат си, и пр., и пр. През 1685 г. Джеймс II поема кралския рул, за да го изпусне много по-скоро, отколкото очаква. Най-напред племенникът му херцог Монмът прави сериозен опит да го прекатури, който грози да се превърне в селско въстание. Зад морскосините знамена на Монмът крачат защитниците на една левелерска утопия, на силните и

независими индивиди, които не искат да бъдат експлоатирани, нито да експлоатират. Тяхната сила е във връзката им с народните възжелания, а слабостта и обречеността им — в недооценката на закономерното обществено-историческо развитие, в тяхната средновековна и феодална традиционност, във факта, че представляват „плебейския“ елемент на буржоазната революция, който по-горното съсловие трябва да унищожи, за да може безнаказано да се движи напред. Два факта в това събитие заслужават предварително внимание. Командващият войските на Джеймс Стюарт — Джон Чърчил, далечен прадядо на Уинстън Чърчил — разбива редиците и амбициите на Монмът при Седжмор и се завръща като победител при своя крал. Това обаче не му попречва да преразгледа лоялността си към него и без всякакви угризения да предложи вярна служба на Уилям Орански, новия избраник на изгряващата вигска буржоазия. Подобна метаморфоза претърпява и един млад човек, който също се бие при Седжмор, само че откъм губещата страна. Неговото име е Даниел Дефо. През 1715 г. той ще напише памфлета „Призив към честта и справедливостта“, в който ще каже:

„От момента, когато за пръв път добих познание за обществените дела, до ден-днешен аз винаги съм бил искрен почитател на Конституцията на моята страна. Винаги съм бил пламенен последовател на свободата и протестантските интереси, но неизменно съм поддържал умереността и горещо съм се противопоставял на крайните мерки на всички партии. Говорят, че съм бил преминал от един лагер в друг, но аз имам да кажа следното: никога не съм се отклонявал от принципите на Революцията, нито от доктрината на свободата и собствеността, върху която те се основават.“

Впрочем за каква революция става дума? Деспотизмът на Джеймс II, явните му католически предпочитания задълбочават пропастта между парламент и корона. Вигите поканват Уилям Орански, владетел на Холандия, да оглави английското кралство.

Това е годината 1688, записана като година на „Славната“ или „Безкръвна“ революция. Според някои е наречена „Славна“, защото била „Безкръвна“, особено в сравнение с първия ѝ етап по времето на Кромуел, но в действителност нейното значение се състои в това, че отприщва победния ход на капитализма в Англия и узаконява статута на буржоазията — статут на най-облагодетелстваната класа. Джеймс

избягва във Франция, а парламентът „поканва“ Уилям Орански да подпише „Декларация на правата“, която основополага конституционната монархия, съществуваща и до днес. В нея се съдържат почти всички гаранции за свободно гражданско управление: периодично свикване на парламента, законодателство, контролирано изцяло от парламента, общо гласуване на данъците, право на петиция и т.н. „Славната“ революция от 1688 г. мъдро изиграва ролята на Френската буржоазна революция от 1789 г., което обяснява, общо взето, предпазливото и даже враждебно отношение на английската буржоазия към нея. След сто години възход нейните лозунги могат да доведат до нежелателно радикални промени.

И така, след политическото определяне структурата на английското общество идва и философската ѝ обосновка. През 1690 г. вигският философ Джон Лок пише два трактата „Върху гражданското правителство“, в които формулира за първи път принципите на буржоазната демокрация: 1) абсолютната монархия е несъвместима с гражданското общество; 2) всички люде се намират в състояние на съвършена свобода и по природа са равни; 3) главната цел на обединението на хората в общност е запазването на тяхната собственост; 4) първият и основен закон на всяка общност е установяването на законодателна власт; 5) абсолютната и произволна власт не съответства на целите на обществото и управлението.

В общи линии социалните движения през последните няколко десетилетия на XVII в. решават със замах и съвсем не безболезнено назрели обществени проблеми. Те постигат политически компромис между монархията и издигащата се средна класа, който осигурява условия за икономически подем и относително благополучие по време на кралица Ана (1702–1714) и крал Джордж I (1714–1727) — времето, което някои историци условно наричат „Англия на Дефо“. Макар че Дефо живее цели четиридесет години в седемнайсетия век, неговият интерес е всецяло в следващото столетие, в Англия, каквато ни я описва през 1724 г. в своята „Обиколка на целия остров Великобритания“.

Тази Англия е страна на паланки, села и градове, разположени главно по крайбрежието. През 1700 г. населението ѝ е пет милиона и половина жители. Петстотинхиляден Лондон е приютил богати търговци, които към края на кариерата си купуват обширни имения, за

да може синовете и дъщерите им да се оженят или омъжат за аристократи с титли; средно богати занаятчии и майстори, които непрекъснато преливат от царството на богатството в царството на бедността в зависимост от прищевките на тяхната върховна богиня Търговията; фундаментът се състои от гъсти маси — трудови и нетрудови, които мизерията и несигурността често тласкат към престъпления и насилие. Столицата на британското кралство, най-големият град в света, е изтъкана от контрасти — изконните контрасти на обществото на свободната инициатива. За непривилегированите бедняци законите са сурови. През 1728 г. за кражба на носна кърпичка на стойност един шилинг правосъдието предвижда смърт чрез обесване дори за децата и непълнолетните. По-нагоре възможностите са по-големи. За упорития, агресивния, предприемчивия, пресметливия и здравомислещ индивид действителността предлага невероятни възможности за издигане в обществото или най-малко за преминаване в по-висока социална категория — нещо, което изумило дори Франсоа Волтер. След период на религиозна и политическа нетърпимост настъпвал дух на толерантност, умереност, самодоволен оптимизъм, както и един просвещенчески стремеж към напредък и усъвършенстване. Основното занимание на английската нация или, казано поновому, областта с преимуществено развитие е търговията. Ето какво пише за нея Дефо: „Търговията е богатството на света. Тя разделя народите на богати и бедни. Търговията подхранва производството, производството поражда търговията, търговията разпределя богатството по света и пак търговията създава един нов вид богатство, което природата не познава.“

Разцветът на търговията, който подготвя Промислената революция през втората половина на XVIII в., има и положителни, и отрицателни страни. Общо взето, тя повишава жизненото равнище, стимулира индустрията и поражда един качествено нов интерес към света. Пренесена в идеологията и духовната сфера обаче, търговията лесно може да се превърне в продажност и търгашеска безпринципност, защото нейната единствена цел е печалбата и благодетелстването. Притворството, двуличността, фалшът и приспособенчеството са частично наследство и от Реставрацията, когато разни низвергнати и овълчени царедворци трябва отново да доказват себе си и да се реадапират към един бързо променящ се свят.

Самюел Пийпс ще каже тогава: „Какъв свят, какво време! Човек не може да живее, ако не се преструва или не се прави на мошеник!“ Двойствеността в поведението на индивида ще се обезсмърти в комедията на нравите, но тогава тя все още се приема някак за неизбежна и в известен смисъл необходима. Това като че ли се потвърждава и от микроскопа на Хук, който разкрива пред смаяния поглед един доскоро невидим вътрешен свят, чийто образ няма нищо общо с образа на видимия външен свят.

Така предателството на Джон Чърчил и бързата преориентация на Даниел Дефо към печелившата страна е колкото изненадваща за нас, толкова и типична за оная преломна епоха.

В духовната сфера обменът на стоки става енергичен обмен на информация, новини, мнения. Увеличават се клубовете, кръчмите гъмжат от хора, които четат и обсъждат вестници и периодични списания. Това почти безпрецедентно любопитство към широкия свят, който вече не е тайнствен дар на още по-тайнствен бог, а съвсем измерима величина според Декарт, идва от един процес на освобождаване на личността от феодалните ограничения и предразсъдъци, който пък произтича от порасналите икономически възможности. Новият индивидуализъм на буржоазния човек се асоциира с обществения прогрес, макар че през 1891 г. Оскар Уайлд ще го заклеми в „Душата на човека при социализма“.

Издигането на самосъзнанието се оглежда по любопитен начин в рационализма и сенсуализма на ранното Просвещение, а оттам в литературата и изкуството на този период. Съпротивата срещу средновековните ограничения на познанието и самопознанието започва още през XVI в. с Коперник, но едва през XVII в. тя се превръща в истинска революция с необратими последици. Мисълта на Бейкън, Галилей, Кеплер, Паскал, Лайбниц, Нютон неоспоримо доказва, че светът се управлява от неизменни закони, а не от произволната воля на своенравни сили. Трябва да се създадат истински научни методи на изследване, които да дадат най-после вярна картина на реалното битие. Всичко трябва да се подложи на преоценка, нищо да не се приема безкритично и на вяра. Единственият критерий за истинност е непосредственото наблюдение и експериментът, тоест човешкият опит и разум. Декарт заявява: „Трябва да започна, съмнявайки се във всичко.“ Рационализмът във философията, който се

подхранва от постиженията на науката и най-вече математиката, възлага огромни надежди на индивидуалния разум. Рационалното мислене става доказателство за съществуване, оръжие срещу унаследените заблуди и средство за постигане на истината. Неговият връх са „Принципите“ на Нютон, които за първи път предлагат математическо описание на Вселената. В „Опит върху човека“ Александър Поуп ще възкликне: „Природата и нейният закон лежах в тъмнина, бог рече, да бъде Нютон, и грейнаха слънца.“

Новият индивидуализъм се утвърждава и чрез сенсуализма, въпреки че Джон Лок написва своя „Опит върху човешкия разум“ като реакция на крайния рационализъм на Декарт. Най-общо казано, Лок твърди, че в човешкото съзнание няма вродени идеи, то е един вид *tabula rasa* и всичко в него се изгражда върху данните на сетивния опит. Тази важна идея има три основни импликации: 1) хората са равни; 2) влиянието на околната среда е огромно и 3) човек може да се самоусъвършенства.

Изключително е значението на Лок за развитието на литературата на XVII в.

От една страна, той обръща внимание върху ценността и неповторимостта на индивидуалното възприятие, оттук и художествения му потенциал, а от друга — върху неговата универсалност. Това наглед противоречиво положение се разрешава, макар и не окончателно, чрез наречените от Лок „първични“ и „вторични“ свойства на предметите. Мирисът, цветът, красотата и др. се преценяват субективно от различните възприематели, докато теглото, формата, обемът, размерите дразнят сетивата по един и същ начин, тоест те са универсални. В ръцете на писателя от осемнадесетото столетие това е извънредно полезна техника за изобразяване на въображаеми, дори невероятни светове напълно убедително и правдоподобно. Дефо и Суифт са забележителен пример за това.

Хаосът на емпирията се превръща в порядък чрез разума, който установява обективната истина, необходимите връзки между явленията. Рационализмът в литературата се проявява в изискването за яснота, логичност, обективност, съдържаност, скептицизъм, критичност и остроумие. Неговите непосредствени продукти са сатиричната алегория, лъжегероическият епос, критическото есе и др., в които

фактите на сетивното познание се подлагат на щателна оценка с оглед на общата неокласическа норма. Не това е изворът, откъдето пие Дефо. За него рационализъм значи уважение към факта, здравомислие, неемоционалност. Останалото спокойно може да се подведе под сенсуализма, включително необременените по рождение умове на неговите герои, които са движени, пак строго по Лок, от единствените „вродени идеи“, които философът признава — стремежа към щастие и стремежа към отбягване на болката.

Така непосредствените литературни влияния върху Дефо трябва да се търсят долу, в трюма, където се тълпи „усещащото“ мнозинство, а не на горната палуба, върху която разсъдливо пристъпват „мислещи“ избраници.

„Дневникът на чумавата година“ се родее с дневниците на Самюел Пийпс и Джон Евлин и изобщо твърде популярната мемоарна и дневникова литература от края на XVII в., в която неизменно се просмуква новият, „локиански“ интерес към делничния факт, към сегашния свят и т.н. „Мол Фландърс“, „Полковник Жак“, „Роксана“, „Капитан Сингълтън“, от една страна, и „Робинзон Крузо“, от друга, генеалогически се свързват с многобройните сензационни биографии и псевдобιοграфии на проститутки, престъпници, пирати и пътешественици. Те са мътен, но мощен поток и се разпространяват във формата на памфлети от една до пет и от пет до осемнайсет страници. Към 1730 г. се превръщат в доста по-обемни хроники на престъпления, покаяния и наказания на разни нарушители на закона, чиито думи се записвали по време на съдебните процеси в Оулд Бейли или от затворническите капелани в Нюгейт. Две неща са особено важни в тази иначе долнокачествена литература: от една страна, в нея се долавя журналистически стремеж към сензационност, който, за да се осъществи, трябва да създаде илюзия за автентичност, актуалност чрез врязващи се реалистични детайли. От друга, нейният герой — нарушител е въплъщение едновременно на страховете и надеждите на четящите. В него се сблъскват две определящи времето стихии — остаряващият религиозен морал, който традиционно изисква пасивност, примирение и подчинение на установени от памтивека правила на поведение, и новият светски, утилитарно — материалистически и, ако щете, хюбристичен светоглед, чиято енергия престъпва табулата и свещените предписания. В известна мяра

неговият живот изразява мечтата за свобода и икономическа независимост, възгледа за света като полигон за действие, но социалната му агресия е бунт срещу божествения закон, греховна гордост, която трябва да се накаже.

Образците на масовата, неофициална или „подводна“ литература съдържат, макар и в рудиментарна форма двете основни начала на непокълнатия, но вече посаден роман — описателно — реалистичното и морално — алегорическото. Дефо успокоява равновесието между тях и подготвя победата на първото над второто.

Дотук се разпростряхме върху разнослойните причини, фактори и стимули, които довеждат до явлението Дефо. Вече сме на прага му и остава да го разгледаме „вътре в себе си“, стига наличните сведения да позволят това. В сравнение с огромния фактически и псевдофактически материал, който Дефо ни е оставил в своите няколкостотин публикации (между тях половин дузина почти шедьоври), биографичните му данни са оскъдни. Знаем, че баща му Джеймс Фоу бил отначало свещар, после месар и винаги пуритан. За благозвучие или благородство синът му по-късно се нарекъл Де Фоу. Второто е комай по-вероятно, тъй като, подобно на Джон Шекспир, ръкавичар и баща на Уилям Шекспир, Дефо направил постъпки за получаване на семеен герб. След завършване на училище започнал да се занимава с търговия на галантерийни стоки, а през 1684 г. се оженил за Мери Тъфли, която му донесла няколко хиляди лири зестра. После фалирал, забъркал се в разни съдебни дела и се хванал с най-различни начинания, включително създал стопанство за развъждане на вивери. От този период е и предателството му след Седжмор, и активната подкрепа на новия режим. Не се знае по какъв начин Дефо получава достъп до висшите кръгове, но към 1694 г. той вече е преуспяващ господин със значителни връзки, собственик на фабрика за тухли и керемиди, който изобщо не подозира, че ще се сгромоляса още веднъж и животът ще го накара да търси доста особени начини за изкарване на прехраната. През 1697 г. се появява първото му важно произведение — „Опит за някои проекти“. Последното изречение е знаменателно като ранен манифест на идеала му за език в прозата:

„Що се отнася до езика, аз доста съм се старал да използвам един английски, който е подходящ за характера на моя разказ, вместо да го украсявам с прецизност. Реших той да звучи по-скоро свободно и

познато, отколкото да го насилвам за постигане на съвършенство, което желая, но не претендирам, че владея.“

През 1701 г. излиза най-известният памфлет, озаглавен „Най-лесната разправа с дисентерите“^[2]. Според повечето изследвачи Дефо го написва в изблик на възмущение от преследванията и тормоза над дисентерите. С мнимо сериозен тон авторът убеждава, че вместо да си хабят усилията в глоби, наказания и пр., властите трябва направо да обесват „несъгласниците“ и особено техните водачи. Още в тази ранна творба, която няма литературни претенции, личи почеркът на Дефо — съчинителя с неговата склонност да замазва границата между факта и измислицата в полза на факта и правдоподобното чрез подбор на подходящи детайли и уместни съображения. Смелата алегорическа гротеска, която след няколко години Суифт ще използва в своя памфлет „Скромно предложение“, е разкрита от подведените врагове на дисентерите. Определя се награда от 50 лири за арестуването на автора. Разпространяват се описания на външността му: „Слаб човек, среден на ръст, около четиридесетгодишен, с мургаво лице и тъмнокестенява коса, но носи перука. Има извит нос, остра брадичка, сиви очи и голяма брадавица до устата.“ Дефо се крие у един тъкач, но го намират, съдят, глобяват, два пъти приковават на позорния стълб и после хвърлят в затвора. Това е причината и за втория банкрут.

Присъдата е доста неопределена откъм продължителност, но най-неочаквано (поне за лековерните), през ноември същата година се намесва Робърт Харли, шеф на тайните служби на нейно величество, и през следващите шестнадесет години животът на Дефо се изпълва с онова фактологическо разнообразие, което той ще придаде и на своите романи или псевдоромани. Пътува из страната, слухти, регистрира и проповядва. Живото му въображение сега е впрегнато в служба на реалния живот, изпълнен с действие и напрежение. Страстта към правдоподобие, основна характеристика на зрялото му творчество, на този етап се подхранва от „професионалната“ необходимост да се приспособява към обстановката, към другите, за да му вярват и драговошно да му предоставят информация. Ето какво пише Дефо в писмо до тайния си работодател:

„Разговарям с презвитерианци, епископални дисентери, паписти и др. и се надявам, че го правя с еднаква предпазливост. Имам верни хора във всички кръгове и говоря с всекиго според това какъв е. На

търговците казвам, че смятам да се заловя с търговии и да строя кораби. На адвокатите — че търся да купя къща и земя и да доведа семейството си да живее в нея. (Бог знае къде са парите, с които ще платя.) Днес ще образувам дружество с един член на парламента за оранжерия, утре с друг за солници. На размирниците в Глазгоу ще се представя за търговец на риба, на абърдинчани — на вълна; в Пърт и на запад — за фабрикант на ленени тъкани, но на края на всеки разговор неизменно ще казвам, че съюзът е най-важен. Ще се представям за всякакъв пред всички, та да мога да спечеля неколцина.“

В този „събирачески“ стадий Дефо отдава част от натрупаните факти на публиката чрез журналистическа дейност. Издава самостоятелно няколко вестника, пълни с политически новини от дома и чужбина (главно Франция), клюки, пикантни случки и... лъжи.

През 1706 г. се появява една интересна историйка, озаглавена „Достоверен разказ за призрака на някоя си госпожа Вийл“. Тя е нещо като мост между журналистическия стадий и сериозното писателство и съдържа в себе си отличителния маниер на зрелия Дефо — трезво, псевдообективно и с подкупната безстрастност да третира най-фантастични теми. Тук се говори за привидение без всякаква емоционална възбуда. То пие чай, говори за най-прозаични неща и оставя събеседничката си да го пипне за дрехата, която се оказва истинска. Нищо не може да стресне невъзмутимия разказвач.

След тази симптоматична творба Дефо се впуска в исторически трактати, които днес не се сочат като образец на автентичност. Така стигаме до 1719 г. — годината на „Робинзон Крузо“ и началото на най-плодотворния период в кариерата на писателя.

Ако Дефо беше умрял на 58 години, сигурно пак щеше да остане в литературните истории (в по-подробните все пак) като плодовит, но второстепенен публицист и „Най-лесната разправа с дисентерите“ щеше да се сочи като върховото му постижение. Странно, но едва в последното десетилетие от живота си той бързо се издига нагоре и с няколко книги добива уникално място в световната литература. Защото „Робинзон Крузо“ в много отношения е уникална книга и нейната уникалност може да се сравни или съизмери само с тази на „Гъливер“.

Както вече стана дума, непосредствените предшественици и модели на „Робинзон Крузо“ са многобройните книги за пътешествия, биографии на пирати и др. Дефо сам е автор на няколко такива

произведения. Предприемчивият пътешественик е представителният индивид на XVII в. Той олицетворява новия дух на икономическа, търговска и духовна експанзия, потребността от промени и динамика в противовес на религиозния консерватизъм. Вече съществуват доста подробни карти на света и остава той да бъде завладян. В тази връзка се изменя по интересен начин традиционното значение на пътешествието в литературата. Царят на Итака Одисей странства заради прегрешенията си към Посейдон. В старозаветните и християнски писания пътешествието е алегория на душата в изгнание, а по-късно на човешкия живот изобщо. През XVII в. това до голяма степен се запазва, но същевременно се забелязва прогресираща тенденция към разширяване на чисто предметните, „реалистични“ описания на екзотични страни и на техните обитатели с пряко познавателна цел. Двете начала присъстват и в „Робинзон Крузо“ и Дефо майсторски ги съчетава, предсещайки бъдещето.

Измежду разпространените възгледи върху героя е, че той е възплъщение на homo economicus. Като усвоява постепенно островната среда, той повтаря основните етапи в развоя на човешката цивилизация, като се почне с лов, скотовъдство, земеделие, занаяти и се стигне до колонизацията. В своята съзидателна дейност Робинзон разчита изцяло на сетивата и здравия си разум, но пък и никой не му пречи да успява. Той е улеснен от наличието на плодородна земя, топъл климат и в общи линии една извънредно благосклонна природа. Дефо пък се е улеснил, като е избрал подходящия човек за своята задача. В действителност хора в положението на корабкрушенеца (включително прототипът Александър Селкърк) или подивяват, или умират. Това не значи, че Робинзон е свръхчовек с титанична воля и способности на Просперо.

Напротив, още от самото начало ни се казва, че той произхожда от средното съсловие, където баща му го съветва и да си остане. Крузо прави и грешки — например, когато се захваща да строи кораб. Това му отнема 164 дни, а впоследствие се оказва, че ще му бъдат необходими десетина и повече години, за да прокопае канал до морето и да пусне съда във вода. Едно от големите достойнства на книгата, където се проявява авторовата изкусна хитрост, е, че Робинзон не изглежда да е по-умен от читателя си; той постига всичко чрез организиран труд и като че ли всеки би могъл да бъде на негово място.

Интересни са вижданията на „Робинзон Крузо“ като утопия. Според някои критици авторът изолира своя герой на далечен и самотен остров, за да го върне към едно идилично — примитивно, предкомерсиално икономическо положение. Това в известен смисъл противоречи на приписваната му възхвала на икономическия човек, но пък се потвърждава от други негови идеи, изказвани другаде. Дефо се съгласява с Хобс, че човешката природа се движи от егоистичен интерес, но същевременно препоръчва на правителството да ограничи свободната търговия и инициатива, защото, посочва той, икономическият индивид е алчен и той няма да се задоволи, преди да е взел всичко. Писателят няма нищо против търговеца, но не одобрява капиталиста — печалбар. Възгледът върху „Робинзон Крузо“ като идилична „ретроутопия“ го поставя в зависимост от един друг евентуален източник: „Островът на Пайнс“ (1668 г.) от Хенри Невил. Подобно на Крузо Джордж Пайнс претърпява корабкрушение и е изхвърлен на райски остров заедно с четирима другари. Благодарение на спасените от кораба припаси оцелелите успяват да си създадат щастливо и доволно съществуване. Когато Пайнс навършва 80 години потомството му възлиза на 1789 души.

Едната група авторитетни автори считат Робинзон за герой на идеалната буржоазна утопия. Крузо е съвсем сам и отначало островът му е едночленна колония. Икономическата независимост и отсъствието на конкуренции е кристалната мечта на всеки буржоа — индивидуалист. Самотата никак не го притеснява. Той не се отнася към нея като романтик — съзерцател, а чрез нея си изгражда позицията на свободен господар. Когато на територията му пристигат други обитатели, Робинзон веднага взема мерки те да станат или негови помощници, или арендатори, иди подвластни членове на колонията му.

Този ъгъл на тълкуване е безспорно плодотворен, но едва ли изчерпва цялата истина за книгата и нейното универсално въздействие. В Крузо несъмнено се оглежда homo economicus, но той не е гола схема на един, общо взето, едностранчив тип. Робинзон е по-интересен и по-богат от него. Наистина се стреми към печалби и обогатяване, но никога не е абсолютно благоразумен и трезвомислещ. У него има доза романтичен авантюризъм, страст към странстванията, едно неспокойство на духа, което усложнява строго икономическата мотивация на поведението му. В „По-нататъшните приключения на

Робинзон Крузо“ има любопитно противопоставяне на героя и един търговец от Бенгалия, който го нарича „луд скиталец“.

Тази важна страна от характера на Крузо, която непрекъснато се изтъква в самопреценките му, е дала повод за още една група интерпретации на авторския замисъл. Приключенията на смелия англичанин по море и на самотното парче суша са нещо като изгнание за душата му, наказание от Провидението, което няколкократно го предупреждава, че нарушава неговия закон, като се мъчи да надскочи априорно определения му ръст. Провидението говори първо чрез устата на баща му, после със знаменателни случки, съвпадения на дати и т.н., но някак си не сполучва да сломи свободната воля на упорития човек. Този подход има реални основания. Той поставя книгата в контекста на религиозната алегория, показва влиянието на пуританизма и на сензационно — нравоучителната проза за простолюдието. Дефо трябва да плати като че ли задължителната такса, за да достигне своята публика и да оправдае нейните традиционни очаквания, но всъщност целта му е да ѝ каже нещо ново.

„Робинзон Крузо“ исторически отразява схватката между установените религиозно — етични и социални норми, които дърпат към миналото, и нахлуващия светско — буржоазен, утилитарно — материалистически мироглед. Тези промени са трайни, те продължават и до днес и тяхната цел и резултат е постепенното освобождаване на човека от природата, т.е. осъзнаването на нейната необходимост. Човек променя, преобразява, очовечава природната среда, за да я овладее. Друг е въпросът какви са последствията от това дръзновено или дръзко дело. Важното в случая е, че Дефо е уловил далновидно началото именно на тази определяща и неопределено дълга тенденция на разкрепостяване чрез икономически растеж. Това като че ли обяснява трайното и универсално въздействие на неговото произведение.

Между „Робинзон Крузо“ и „Мол Фландърс“ лежат три години, през които се появяват „Мемоарите на един роялист“ и „Капитан Сингълтън“. Първата книга е продукт на историческо мистификаторство и ни занимава с войните в Германия и Англия през първата половина на XVII в., а втората е по калъпа на пиратските биографии, с тая разлика, че пикарот Сингълтън се разкайва и представлява някакъв компромис между демоничния авантюрист и назидателно каещия се грешник — конформист.

„Мол Фландърс“ заема по-особено място и заедно с „Роксана“ най-убедително претендира за участие в зараждащата се романна традиция. Външно погледнато, творбата имитира романа — пикареска, може би и „Дон Кихот“, с който Дефо е добре запознат, а на местна почва — бързо плодящите се биографии на крадли и проститутки. Както ще стане ясно по-нататък, в това се състои романната ѝ „недостатъчност“. Вътрешните пластове обаче са по-сложни, по-съдържателни, по-сериозни и изразяват възгледите на Дефо като социално-икономически мислител. Именно тази страна на книгата дава основание на някои критици да смятат Дефо за предтеча на социалния роман от XIX в. Под сензационно — занимателната обвивка се крие основният икономически и социален проблем — проблемът за оцеляването, но не на самотен остров или другаде, а в общество, което страда от бедност. В класическия авантюрен роман пикарото е интересен предимно с хитроумните си трикове, с които се бори със социалното ежедневие. Мол в добавка носи и наболели обществени недъзи, както и на дълбоко романный проблем за взаимоотношенията на индивида с обществото, което го е породило. В „Робинзон Крузо“ героят е изолиран и може да се осъзнае лесно, защото се е отърсил от необходимостта да се притваря, да играе роли и да се поддава на покваряващите съблазни на обществения живот. Точно по тази причина Русо препоръчва романа на своя Емил. Мол се реализира вътре в общността и добива самопознание изключително чрез социалния си опит. Нейният характер остава неограничен от външната събитийност на живота ѝ, от действията ѝ, които до голяма степен са продиктувани от икономическа необходимост. Движещата сила на поведението на Мол (същото важи и за полковник Жак, Роксана, капитан Сингълтън) е страхът от бедността. Според публициста Дефо бедността не е порок, а социална болест, която поражда леност и престъпност. Мол се ражда в затвора, после живее сред цигани и когато попада в по-заможна и цивилизована среда, вече има своеобразна нагласа. Тя се съчетава с вродения „стремеж към щастие“ и инстинкта за самосъхранение и създава определени предразположения. Мол изчислява живота почти винаги в парични единици или в единиците на икономическата изгода. Това ефикасно лекува временните ѝ емоционални увлечения и тя закономерно се превръща в търговец от женски род, който търгува със себе си като със

стока с гъвкава пазарна цена. Героинята непрекъснато се сблъсква с един суров, лъжлив, несигурен и опасен свят, в който щастието и нещастията следват с неотменимата последователност на деня и нощта. Тя добива отрицателно познание за действителността, но още сме в началото на XVIII век и отчуждението, макар и вече социално обективно явление, още не се е превърнало в мъчителен факт на съзнанието. Напротив, чрез него Мол реагира на мизерията със смелост, изобретателност и предпочита да оцелее чрез незаконни и неморални средства, отколкото да изпадне в отчаяние. Та нали според религиозната ортодоксия това е най-големият грях... Именно тук се натъкваме на двойственото отношение на автора по въпроса. От една страна, кариерата на Мол следва добре познатия модел престъпление — наказание — покаяние и някаква награда за последното. Тя е крадла, проститутка, измамница и подробните описания на нейните деяния могат да се прочетат и като предупреждение към читателя да се пази от обществено опасни индивиди. От друга страна, наказанието ѝ назидателно поддържа социалните табута, а разкажанието утвърждава някои религиозни представи за духовното съхранение на обществото. Дефо даже отива твърде далеч, като дава възможност на героинята си да заживее отново равноправен и доста доволен живот, макар и далеч от родината. Разбира се, би било едностранчиво да тълкуваме тази развръзка само в утилитарно — нравоучителен план: по-изгодно е човек да си даде сметка за делата и в края на краищата да склони главица, отколкото да се инати докрай с риск да загуби всичко. Наистина този план частично присъства и ако Мол търси и намира някакво компромисно положение между безцеремонната си житейска философия на оцеляване чрез трансгресия, същото може да се каже и за Робинзон, който по същия привидно „неосъзнат“ начин лавира между собствения си авантюризм и нормите на Провидението. При него силата, която дава и отнема, е възведена в универсална абстракция; при Мол същата тази сила е сведена до обществото. Отново стигаме до основния конфликт между традиционната социално — етическа мярка и новия дух на епохата, между моралното зло и икономическото добро. Съзнателно или несъзнателно, по-скоро косвено, отколкото пряко, Дефо застава на страната на последното и всъщност неговата лична биография също го потвърждава. Мол и другите герои и героини са плод на едно вече покварено общество и те

водят борба за съществуване, възползвайки се от всички несъвършенства на средата, която ги е породила. В тази волева активност, ни наемква авторът, има нещо положително.

Често се изтъква, че Мол и другите женски характери на Дефо са лишени от всякаква женственост. Това обвинение е справедливо, макар че не взема пред вид две смекчаващи обстоятелства: 1) Като един модерен и прозорлив човек Дефо смята жената за равна на мъжа като психика и способности. В „Опит за някои проекти“ той съветва да се открият учебни заведения за жените и критикувайки съществуващото мнение по въпроса, казва, че жените са дори по-смели, по-чувствителни и по-възприемчиви от мъжете; ако им се даде възможност да получат добро образование и да работят, те непременно ще покажат на света тези свои качества; 2) Художествената проза на Дефо неотклонно се движи по пътя към истинския роман, но далеч не е стигнала нивото, при което е справедливо към нея да се предявяват собствено романни изисквания.

В годината, когато се появява „Мол Фландърс“, излиза и „Дневник на чумавата година“. За някои критици тази творба има необикновено място в литературната история като почти единственото псевдоисторическо писание, което се е приело с доверие и респект от професионалните историци. Това е още по-любопитно, като се вземе пред вид, че Дефо е автор на „истински“ исторически трудове, които днес не се смятат за сериозен принос. Хрониката се води от човек, който твърди, че по време на чумата е бил в Лондон. Самият Дефо е бил само на пет години, когато епидемията избухва, и не се знае дали родителите му са останали в града. Описанията са толкова ярки и непосредствени, че някои почитатели на автора са се опитвали да коригират рождената му дата, само и само да изкарат, че „Дневникът“ е плод на лично преживяване. Във всеки случай става дума за една изключително характерна творба на Дефо, в която личат всичките му начала — остра наблюдателност към непосредствени обекти и явления, социална ангажираност, интерес към историята (не много отдавнашната) и едно синтезиращо въображение, което свързва всички тия начала в художествена цялост. Първите три ни дават възможност да надникнем в реалните на едно отдавна отминало време и да видим написаното с оглед на неговата „историческа“ полза. Дефо може всичко да е измислил, но той не е самовлюбен лъжец, а иска да

предупреди своя читател за надигащата се опасност от чума. Това се потвърждава и от трактата му „Как да се подготвим за чумата телом и духом“, публикуван по-рано същата година, с цел да отговори на някои реални опасения.

По-внимателният анализ ще разкрие и някои други идеи, които занимават социално-икономическата му мисъл. Ефектът на документалност и автентичност се подсилва от нарочната безизкуственост на стила и от статистическите данни, които дори не трябва да са верни. Достатъчно е, че са вътре. Всичко това иде от един солиден журналистически тренинг и, както вече се каза, от едно нравешки неуморно въображение, което без всякакви угризения превръща факта в художествена измислица и лъжата във факт.

Интересното е, че във всичките си творения Дефо се крие зад своите герои, които имат имена, месторождение и неповторима биография. Всъщност и в личния си живот, и особено по време на кариерата си при Робърт Харли, той се крие зад псевдоними: Чарлс Гуилът, Александър Смит и др. Външно рядко се ангажира с открити коментари и преценки, което понякога буди неудоволствие и съмнение. При по-внимателно четене обаче се оказва, че изобилието от факти не е безразборно изсипано, а е плод на прецизна селекция, която трябва да доведе до някакво отношение. В този смисъл Дефо е почти пълен антипод на Суифт, който работи по-скоро в Ювеналовата традиция и гледа на буржоазната революция от другата страна на барикадата. С други думи, начинът, по който Дефо се прикрива, е начинът, по който той се разкрива с цялата си характерност.

Между 1722 и 1726 г. се появяват „Роксана“ и „Обиколка на целия остров Великобритания“. „Роксана“ продължава модела на „Мол Фландърс“, но е в по-разгърната форма и съдържа елементи на драматичен конфликт, по-внимателна и сложна обрисовка на характера и наченки на сюжетна структура в собствено романен смисъл. „Обиколката“ е изключително полезен документ за икономическото и социално положение в Англия от това време. Материалът е събран по време на пътувания по поръчение на Харли. Едва ли може да се чете за удоволствие, освен от историка, който ще намери истинско съкровище от факти, данни, теми и проблеми.

В последните пет години от живота си Дефо продължава да писателства на различни теми — за търговията, семейството,

полицията и пр. Двете му последни книги „Завършеният английски търговец“ и „Завършеният английски джентълмен“ са по мнението на някои иронично настроени критици малко символични за самия автор. В редица отношения той е един завършен търговец както в бизнеса, така и в литературата, но никога не успява да стане завършен джентълмен. Всъщност трудно е да се твърди, че е преуспял и като търговец. В последните месеци на този свят Дефо отново се крие, този път не от читатели или заради тайни работодатели, а защото са го обсадили настойчиви кредитори, а той е неплатежоспособен.

В литературната теория въпросът, който неизменно се поставя във връзка с Дефо, е доколко неговите творби могат да се нарекат романи. Много често отговорът е отрицателен. Наистина у Дефо липсва стегната сюжетна структура, събитията и епизодите следват чисто биографичната хронология, характерите са слабо индивидуализирани, не претърпяват развитие, няма вътрешна мотивираност и повтаряемост на връзките между отделните герои, няма интрига като средство за изразяване на конфликта между индивид и общество и т.н. Всички тези възражения са справедливи и отговарят на истината както за псевдороманите на Дефо, така и за един добре направен роман. Но „по определение“ романът изразява сегашното в неговата незавършеност и формата му не може да бъде отведнъж и завинаги фиксирана. Днес процесът на утвърждаване на романния жанр доста е напреднал, но не е завършил. Какво остава тогава за онова ранно време, когато са се наливали основите. Важното е да се определи дали в подхода на Дефо има наченки на романно отношение към действителността и дали те са пророчески за бъдещото развитие на жанра.

Хегел свързва романа с развитието на индивидуализма. Това наблюдение е дълбоко, но се нуждае от известни уточнения.

Титаничният индивидуализъм на Ренесанса например не стимулира, поне в представителния си стадий, обособяването на романния жанр, макар че сигурно подготвя почвата за него. Утвърждаването на изключителна личност се извършва по линията на еманципиране от религиозните предразсъдъци и феодални ограничения чрез секуларизация на ценностите с оглед на класическото минало, а не на модерното бъдеще. Романната ориентация съответства на буржоазния индивидуализъм, който се

подхранва от икономическа независимост и липса на социалнокласови ограничения. Това е тъкмо времето на Дефо. Както отбелязва Михаил Бахтин, изходният пункт на романното осмисляне на материала е настоящето в неговата динамична незавършеност и необвързаност с аксиоматични пророчества от дълбините на миналото. Критерият за истинност е непосредственият опит на „частния“ човек. Романният герой не е титан от епоса или героическата драма, но при него винаги има някакво несъвпадение със средата му, някаква нереализираност, която става пружина на действието. По думите на Ралф Факс романът идва тогава, когато равновесието между индивид и общество е разклатено, тоест когато индивидът се е обособил в достатъчна степен от обществото и макар негов продукт, се съзнава като отделеност, като опозиция на някаква социална необходимост.

Погледнати в такъв ракурс, произведенията на Дефо до голяма степен отразяват този „грандиозен поврат в творческото съзнание на човека“. Като всяко нещо, което е ново и младо, те са неотделени от „семейната“ си традиция, използват или пародират стари изобразителни техники и похвати. Материалът им още не е изработил специфичната си форма, но главните тенденции за самостоятелен растеж са вътре, погледът е вперен напред и именно несъвършенствата са залог за развитие.

Дефо не е пророк или мислител с гениални догадки. Той е по-скоро проникателен изследовател, който на базата на огромен емпиричен материал прави прогнози, които излизат верни. С оглед на галопиращата временна дистанция между него и поколенията читатели (още малко и ще стане епическа) тези прогнози като че ли се превръщат в пророчества, а епохата им — в Бахтиновото „абсолютно минало“, което съдържа шифъра на настоящето, а може би и на бъдещето.

Юлия Стефанова

[1] Една от двете тогавашни политически партии (ср. тори), която представлява заможната буржоазия и някои аристократични слоеве. — Б.а. ↑

[2] Пуритани, които не приемат официалната англиканска църква. Дефо също е един от тях. — Б.а. ↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.